

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Johan van Meurs : een studie over een pionierend orgeladviseur
Brouwer, J.K.G.

Citation

Brouwer, J. K. G. (2016, June 8). *Johan van Meurs : een studie over een pionierend orgeladviseur*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/40120>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/40120>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/40120> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Brouwer, J.K.G.

Title: Johan van Meurs : een studie over een pionierend orgeladviseur

Issue Date: 2016-06-08

Johan van Meurs

Een studie over een pionierend orgeladviseur

Proefschrift

ter verkrijging van

de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden

op gezag van Rector Magnificus prof.mr. C.J.J.M. Stolker,

volgens besluit van het College voor Promoties

te verdedigen op 8 juni 2016

klokke 11.15 uur

door

Jacob Koenraad Geert Brouwer

geboren te 's-Gravenhage (NL)

in 1952

Promotores

Prof. Frans de Rooter 1° promotor

Prof. dr. Albert Clement 2° promotor UCR, Universiteit Utrecht

Promotiecommissie

Dr. Bart van Buitenen

Prof. dr. Arjan van Dixhoorn UCR, Universiteit Utrecht

Prof. dr. Wim van den Doel

Dr. Helle Hochscheid UCR, Universiteit Utrecht

Prof.dr. h.c. Ton Koopman

Prof. dr. Gerard Mulder

Disclaimer

The author has made every effort to trace the copyright and owners of the illustrations reproduced in this dissertation. Please contact the author if anyone has rights which have not been acknowledged

Aan Truus, mijn ogen en oren

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF	7
LEESWIJZER	9
ARCHIVALIA	10
BEGRIPPENLIJST	11
INLEIDING	15
I LEVEN EN LOOPBAAN	19
I.1 Korte biografische schets	20
I.2 Muziekopleiding	22
I.3 Organist en docent	25
I.4 De Der Aa-kerk	27
I.5 Umfeld	30
I.6 Orgelbouw	32
II ONTWIKKELINGEN IN DE ORGELBOUW IN NEDERLAND NA 1900 – EEN OVERZICHT	35
II.1 De Orgelreform	35
II.2 De Orgelbewegung	37
II.3 Neobarok	41
II.4 Historiserende orgelbouw in Nederland	45
II.5 Orgelmakers in Groningen bij aanvang van Van Meurs' adviseurschap	55
III ORGELADVISEURS	61
III.1 Individuele orgeladviseurs in Groningen en Drenthe	62
III.2 Institutionele adviesorganen in Groningen en Drenthe	67
III.3 De veranderende adviesomgeving van Van Meurs	74
IV VAN MEURS ALS ORGELDESKUNDIGE	77
IV.1 Contacten in de orgelwereld	77
IV.2 Advieswerk	84
IV.3 Acquisitiemethode	85
IV.4 Honorarium	89
IV.5 Zoektocht naar de oude orgelklank	90

V	VAN MEURS' WERKZAAMHEDEN IN DE PRAKTIJK: DE ORGELS	95
V.1	Daadwerkelijke adviesopdrachten	95
V.2	Niet-geëffectueerde adviezen	138
V.3	Ingebruiknemingen	148
V.4	Overige activiteiten	151
VI	ANALYSE VAN HET WERK VAN VAN MEURS ALS ADVISEUR	157
VI.1	Algemeen	158
VI.2	Van Meurs' advieswerk in fases verdeeld	161
VI.3	Van Meurs' ideale nieuwbouwconcept: Winsum en Engelbert	172
VI.4	Van Meurs en zijn opdrachtgevers	180
VI.5	Vergelijking met andere adviseurs	184
VII	VAN MEURS' DISPOSITIEVERZAMELING	193
VII.1	Algemeen	193
VII.2	Oude Nederlandse dispositieverzamelingen	195
VII.3	De dispositieverzameling van Van Meurs	200
VII.4	Vergelijking van de bovengenoemde verzamelingen op hoofdlijnen	202
VII.5	Het belang van dispositieverzamelingen	203
VII.6	Analyse van Van Meurs' dispositieverzameling	204
VII.7	Vergelijking tussen de verzamelingen van Van 't Kruijs en van Van Meurs	212
VII.8	Een dispositie-ontwerp	215
VII.9	Belang van de verzameling van Van Meurs	219
	SLOTBESCHOUWING	221
	APPENDICES	225
	SAMENVATTING	325
	SUMMARY	327
	BIBLIOGRAFIE	329
	CURRICULUM VITAE	333

WOORD VOORAF

Het begon allemaal in de Hervormde Nieuwe Badkapel in mijn toenmalige woonplaats Scheveningen. Als kind was ik zeer onder de indruk van het grote Van Dam-orgel dat een prominente plaats boven de preekstoel had. Niet alleen het front en de klank fascineerden me, ik vroeg me ook af hoe het bespeeld werd, soms zag ik immers wat geheimzinnige bewegingen achter het gordijntje aan de rechterzijde. Het werd me ook snel duidelijk dat een orgel een zeer kwetsbaar en kostbaar instrument was, want op de meeste geelkoperen collectebussen die in de kerk hingen, was de tekst ‘voor de armen’ op een later moment veranderd in ‘voor het orgel’, hetgeen door de zondagschooljeugd vervolgens werd verbasterd tot ‘voor het arme orgel’.

Waar mijn toenmalige klasgenoten postzegels gingen verzamelen, of suikerzakjes of sigarenbandjes, begon ik met een verzameling afbeeldingen van orgels. Gelukkig waren die in die jaren vaak te vinden in de NCRV-gids en in de toenmalige Nieuwe Haagsche Courant. Eigenlijk is er daarna niet veel meer veranderd. Mijn verzameling nam in omvang drastisch toe en ik ging mijn kennis over het fenomeen orgel verdiepen: ik raadpleegde archieven, bezocht tijdens mijn vakanties orgelmakers in binnen- en buitenland en op een gegeven moment assisteerde ik orgeladviseur Willem Talsma (1927-2005), die ik als organist geregeld verving in de Scheveningse Zorgvlietkerk, bij het opmeten van historisch pijpwerk.

Met mijn verhuizing naar Groningen in 1973 brak een andere periode aan. In deze provincie, niet voor niets genoemd als de Orgeltuin van Europa, trof ik in vergelijking tot Scheveningen en 's-Gravenhage een veelkleuriger palet aan van instrumenten uit allerlei stijlperiodes, instrumenten bovendien waar ik – zeker in vergelijking tot het westen – gemakkelijk toegang toe kreeg.

In die jaren was Johan van Meurs de nestor van het Groningse orgelleven en wie in Groningen met orgels bezig was, kwam hem vroeg of laat tegen. Dat overkwam ook mij: het eerste orgelconcert dat ik in Groningen bijwoonde, was een door hem gegeven concert op het orgel van de Der Aa-kerk. De eerste kerkdienst die ik begeleidde was op een instrument waarbij hij als adviseur betrokken was geweest en al snel werd ik lid van de orgelcommissie van de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN, waarvan ook hij deel uitmaakte. Van Meurs bleek een zeer toegankelijke persoonlijkheid te zijn; hij was bovendien een wandelende encyclopedie die graag vertelde over de Groningse orgels en het Groningse orgelleven zoals hij dat in zijn lange, actieve leven als kerkmusicus had meegemaakt. Helaas trok hij zich een aantal jaren later in stilte uit deze commissie terug.

In de jaren negentig, toen ik betrokken was bij het orgelinventarisatieproject ‘Het Groninger Orgelbezit van Adorp tot Zijldijk’, stelde Van Meurs’ oudste zoon Hans de dispositieverzameling van zijn intussen overleden vader beschikbaar aan de samenstellers. Bij bestudering van deze verzameling bleek dat Van Meurs bij veel meer orgelprojecten betrokken was geweest dan mij voordien bekend was. Op dat moment ontstond bij mij het plan om ‘iets’ met Van Meurs’ adviseurschap en dispositieverzameling te gaan doen.

Dat 'iets' is uiteindelijk dit proefschrift geworden en binnen dit kader wil ik allereerst mijn promotores prof. Frans de Ruiter en prof. dr. Albert Clement danken voor de inspirerende samenwerking. Jullie betrokkenheid bij het 'Van Meurs-project' heb ik zeer op prijs gesteld.

Bij het opstellen van het proefschrift heb ik daarnaast dankbaar gebruik mogen maken van de hulp van velen. Ik noem hun namen hieronder. Het doet mij verdriet dat niet allen de afronding van dit project hebben kunnen meemaken.

- Allereerst de drie zonen van Van Meurs: Hans, Warnder en Bernard. Zij gaven mij toestemming om het archief van hun vader te raadplegen, ontvingen mij thuis, beantwoordden mijn vele vragen, zorgden voor heel wat aanvullende informatie die ik anders nergens had gevonden en liepen ook de biografie voor mij na.
- Van Meurs' oud-collega's, Wim van Beek, Evert Westra † en Charles de Wolff †.
- Melle Buruma, Bernhardt Edskes, Bram Edskes †, Hans Fidom, Gerard Hilbrants, Elly Kooiman, Ton Koopman, Harry Meek †, Dirk Molenaar, Victor Timmer, Stef Tuinstra, Peter Westerbrink en Herman Zandt †. Bernhardt Edskes gaf mij welwillend tal van waardevolle stukken van Van Meurs ter inzage, Victor Timmer en Dirk Molenaar liepen (delen van) de tekst kritisch voor mij na, waarvoor ik hen beiden bijzonder erkentelijk ben.
- Sicco Steendam gaf mij eveneens stukken van Van Meurs ter inzage. In zijn grote bibliotheek was ik altijd welkom, sommige van zijn boeken heeft hij maanden moeten missen.
- De orgelmakers Flentrop, Kaat & Tyhuis, Mense Ruiter en Verschueren.
- Medewerkers van het Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven, van het Nederlands Muziek Instituut te 's-Gravenhage en van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.
- Last but not least: mijn partner Truus, die mij jarenlang werk uit handen nam zodat ik deze studie kon afronden. Aan haar draag ik met grote dank mijn proefschrift op.

LEESWIJZER

Afkortingen

acoNOV	adviescommissie orgels Nederlandse Organisten Vereniging
KKOR	Katholieke Klokken- en Orgelraad
KVOK	Koninklijke Vereniging van Organisten en Kerkmusici
NCRV	Nederlandse Christelijke Radio Vereniging
NKO	Nederlandse Klokken- en Orgelraad
NMI	Nederlands Muziek Instituut
NNIO	Noordnederlandsch Instituut voor Orgelbouwkunde
NOV	Nederlandse Organisten Vereniging
NRU	Nederlandse Radio Unie
OKW	Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
Wk	Westerkwartier

In het kader van archivalia gebruikte afkortingen:

GrA	Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven
Vente-arch.	Correspondentie tussen J.B. van Meurs en M.A. Vente, ondergebracht in het Vente-archief in het Nederlands Muziek Instituut, archiefnummer HGM 269.

Eigennamen zijn in beginsel bij een eerste vermelding met voorna(a)m(en) gegeven; waar voorletters staan zijn voornamen niet bekend

ARCHIVALIA

Van Meurs' archivalia zijn op diverse locaties bewaard gebleven:

- Het overgrote deel is ondergebracht bij het Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven onder archieftoegang 1618. Deze vindplaats is aangeduid met 'GrA, toegang 1618 gevolgd door het inventarisnummer'.
- Hij ordende programma's van zijn optredens, krantenartikelen, herinneringen aan collega's etc. in talrijke plakboeken. De plakboeken bevinden zich in familiebezit. Deze vindplaats is aangeduid met 'Van Meurs' plakboeken'.
- In familiebezit is een ordner met de titel 'Nota's, Quitanties, Correspondentie van 1 januari 1929 tot 1 januari 1933, J.B. v. Meurs'. Deze vindplaats is aangeduid met 'Van Meurs'ordner'.
- Van Meurs' dispositieverzameling bevindt zich in particulier beheer in Eenrum. Deze vindplaats is aangeduid met 'Dispositieverzameling Van Meurs'.
- Bij een oud-leerling in Middelstum bleven 3 postmappen bewaard met resp. de titels 'Muziek, Voordrachten, Registratievoorbeelden, Orgeldisposities, Orgelinwijdingen, orgelbezoeken Aakerk, Leerlingenavonden, Geschiedenis van div. orgels en disp.' 'Adviseurschap Groningen Pelster Aakerk' en 'Div. Orgelnieuws'. Deze vindplaatsen zijn aangeduid met 'Van Meurs' postmap Muziek etc.', 'Van Meurs' postmap Adviseurschap' en 'Van Meurs' postmap Orgelnieuws'.
- In familiebezit is een postmap zonder titel, met stukken van allerlei aard en ouderdom. Deze vindplaats is aangeduid met 'Van Meurs' postmap Algemeen'.
- De correspondentie tussen Vente en Van Meurs bleef bewaard in het Vente-archief van het Nederlands Muziek Instituut (NMI), archiefnummer HGM 269. Deze vindplaats is aangeduid met 'Vente-arch.'.

BEGRIPPENLIJST

Abstract	dun latje (qua maatvoering vergelijkbaar met een ijslollystokje) met aan uiteinden een metalen haak om de toetsbeweging over te brengen.
Abstractuur	de gezamenlijke abstracten.
Balg	windvoorzieningsinrichting van het orgel.
Beker	bovengedeelte van een tongpijp, dat de door de trillende tong ontstane toon draagkracht, het juiste timbre en sterkte geeft.
Borstwerk	windlade met pijpwerk en mechaniek, geregeerd door een apart klavier. Het is boven de klavieren geplaatst, een weinig hoger dan de borst van de bespeler.
Chamades	tongwerken die niet vertikaal maar horizontaal buiten de orgelkas zijn geplaatst.
Dempkist	geïsoleerde kist waarin de windmotor is geplaatst en die voorkomt dat het geluid van die motor hoorbaar wordt.
Dispositie	opsomming van de registers van een orgel.
Elektrische tractuur	elektrische verbinding tussen windladen, klavieren en registerknoppen. (i.p.v. abstracten)
Front	het vooraanzicht van een orgelkast.
Gedekte pijpen	labiaalpijpen die aan bovenzijde afgesloten zijn, waardoor de frequentie van de pijp gehalveerd wordt. Ze klinken een octaaf lager dan een open pijp van dezelfde lengte.
Generaal crescendo	een mechaniek waarbij, veelal d.m.v. een trede steeds meer en steeds sterkere stemmen worden ingeschakeld.
Hoed	afsluiting aan de bovenzijde van een gedekte pijp.
Hogedruk registers	registers die op een veel hogere winddruk zijn geïntoneerd dan de rest van het orgel.
Hoofdkanaal	het centrale windkanaal.
Inflatie-orgels	orgels die, dankzij de inflatie, goedkoop in Duitsland konden worden aangeschaft.
Kegellade	windlade waarbij de toevoer van de wind naar de pijp geschiedt door middel van het oplichten van een kegel.
Kegel	kegelvormig gedraaid stukje hout dat bij de kegellade dient tot afsluiting tussen de wind en de pijp.
Kern	liggend metalen plaatje of houtblokje tussen pijpvoet en -lichaam.
Kernfase	de mate van scherpte (gemeten in graden) die de kern aan voorzijde heeft.
Klaviatuur	de plek waar zich de klavieren en de registerknoppen bevinden.
Labium	gedeelte van de pijp waarin de toonvorming tot stand komt.
Labiumverloop	het breedteverloop van het labium in verhouding tot de diameter van de pijp.

Lade	zie windlade.
Ladebodem	de onderzijde van het cancellenraam.
Legering	mengsel van metalen, in de orgelbouw van lood en tin.
Magazijnbalg	balg met horizontaal oprijzend bovenblad.
Mechanische tractuur	mechanische verbinding tussen windladen, klavieren en registerknoppen.
Membraan	lederen zakje, dat onder druk van de orgelwind de kegel optilt.
Mensuur	maten waaraan pijpen moeten voldoen om een eigen karakteristieke klank voort te brengen.
Neobarok	Tussen 1950 en 1970 in Nederland gebruikte orgelstijl, geënt op de Deense orgelbouw.
Opbanken	het veelal om ruimtetechnische redenen op een verhoging plaatsen van een reeks pijpen.
Opsnede	De afstand tussen de bovenzijde van het onderlabium en onderzijde van het bovenlabium.
Orgelbeweging	Duitse vernieuwingsbeweging waarin het werk van Schnitger centraal staat.
Orgelreform	Vernieuwingsbeweging uit de Elzas, waarbij een synthese gezocht werd tussen de Franse barokke en romantische traditie.
Plein Jeu	Franse aanduiding voor plenum.
Plenum	vorm van registratie waarbij alle prestantregisters samen gebruikt worden.
Pneumatische tractuur	pneumatische verbinding tussen windladen, klavieren en registerknoppen.
Prestant	voornaamste labiaalstem met open, cilindrische pijpen.
Regeerwerk	de verbinding tussen klavieren, registerknoppen enerzijds en de windladen anderzijds.
Registertractuur	de soort mechaniek waarmee de registers worden bediend.
Sleep	schuif met gaten die de windtoevoer naar de pijpen aan respectievelijk uit zet.
Sleeplade	windlade waarin zich slepen bevinden. Trekt men een register uit, dan verschuift de sleep waardoor de wind bij geopend speelventiel door de gaten in de pijpen kan stromen.
Sleepconstructie	de soort toegepaste sleep.
Spaanbalg	wigvormige balg die qua uitvoering gelijkenis vertoont met vroegere smidsbalgen.
Stok	bovenste deel van de windlade waar de pijpen op staan.
Strijkende registers	open labiaalpijpen van smalle mensuur waardoor de hogere boventonen ten opzichte van de grondtoon zo ontwikkeld zijn dat ze een klank geven, enigszins verwant geacht aan de klank van strijkinstrumenten.
Suboctaafkoppel	koppel waardoor van iedere toets de toets één octaaf lager meespreekt.

Superoctaafkoppel	koppel waardoor van iedere toets de toets één octaaf hoger meespreekt.
Toetstractuur	de soort mechaniek waarmee de toetsen worden bediend.
Tongwerken	registers die door middel van een trillende tong spreken en waarbij de schalbekers de toon versterkt en karakter geeft.
Tractuur	totale regeerwerk van een orgel en de wijze van verbinding tussen windladen, klavieren en registerknoppen.
VeKa-lade	een soort windlade waarbij door nieuwe techniek is gepoogd een nog betere windvastheid te bereiken.
Verende slepen	een 20 ^e -eeuwse sleepconstructie waarbij een nog betere windvastheid kan worden bereikt.
Westaflex	flexibele windkanalen uit met metaal versterkt karton.
Windkanaal	houten koker waardoor de wind van de balgen naar de laden wordt vervoerd.
Windlade	hart van het orgel, de inrichting waar de door de windkanalen aangevoerde wind over de pijpen verdeeld wordt.
Wisselwind	een vorm van pneumatische tractuur die sneller is dan de reguliere Pneumatiek (ook wel uitlatend systeem genoemd).
Zwelkast	kast rondom een windlade, aangebracht om de klankuitstraling d.m.v. jaloezieën te kunnen regelen.
Zwelwerk	windlade met pijpwerk gebouwd in een zwelkast.
Zwemmerbalg	balgtype waarbij het bovenblad zweeft in een grote houten bak en daarmee door plooiend leder is verbonden.

